

Митови су најопаснији кад су “приређени”

О улози, циљевима и култу народне књижевности у школским читанкама са Иваном Чоловићем, уредником и издавачем “Библиотеке ХХ век”, разговарао Бојан Марјановић

ТекстУра: Иако се званична државна политика тобоже променила у односу на пре двадесетак година, иако је тај изразито националистички дискурс напуштен, чини се да свеколика опчињеност “важношћу” традиције и тзв. народне мудрости не јењава - само смо, да се послужим филмским референцама, стигли од *Косовског боја до Зоне Замфирове*. Шта мислите, колика и каква је улога образовања у стварању таквог културног модела?

Чоловић: Углавном се мисли да је националистички дискурс шовинизам, говор мржње, пропаганда насиља, које већина људи одбацује. Он јесте и то, али њега чине и неке наизглед прихватљиве и штавише изузетно цењене вредности, као што је такозвани национални идентитет. Мало ко ће вам данас рећи шта је тај наш фамозни идентитет, да би то могло бити исто оно што се у првој половини двадесетог века најчешће помињало под именом расног карактера народа. Мало ко ће вам рећи која се идеологија крије под тим наизглед неутралним термином. Мало ко је овде схватио да је реч о једном “лажном пријатељу”, како је рекао Амин Малуф, писац књиге “Убилачки идентитети”.

Као и његови пандани у прошлости, и наш национални идентитет почива на идеји да су народи једном заувек направљени такви какви су, било да их је створио бог или природа, и да они имају свој аутономан начин постојања, свој аутохтони систем мишљења, своју “душу” итд. А то значи да је, према тој идеји о идентитету, немогућно да се разни народи заиста разумеју. И ако живе заједно онда је то једна реалност која се мора трпети, али која је извор опасности, разлог непрекидне будности на границама идентитета, то јест такозване родољубиве бригае да се у култури не нађе и нешто “туђе”, што ће наводно довести у питање наш национални опстанак.

Да, мисим да људи ту наизглед неупитну националистичку идеју о култури и идентитету најпре упознају у школи.

ТекстУра: Ове школске године је извршена драстична промена школског програма за средњошколску лектуру. Наиме, из програма су избачени рецимо *Рани јади* Данила Киша, *Прољеће* Ивана Галеба Владана Деснице, приче Давида Албахарија, а убачено је још народне књижевности, текстови попут *Змије младожење*, прегледи народних умотворина и сл. У којој мери, по вама треба

да се изучава народна књижевност у школама и, што је још важније, на којој начин?

Чоловић: Све зависи од тога шта је циљ школе, а посебно наставе књижевности, хуманизам или национализам. Да ли је то развијање критичког мишљења, упознавање са универзалним, хуманистичким вредностима или је циљ развијање свести о припадности нацији и борбеног духа потребног да се та нација брани од непријатеља. Нека књижевна дела лакше је искористити за постизање првог, а нека за постизање другог циља. Примери које наводите сугеришу закључак да аутори школског програма имају у виду први циљ: репродуквање национализма. Књиге искључене из лектире вероватно су оцењене ако не баш као штетне за утвљивање знања о нашим културним “темељима”, о “коренима”, о нашој специфичној националној “духовности”, а оно свакако некорисне за такво учење, па су замењене лектиром која за тако нешто може бити погоднија.

Ту се онда наша народна књижевност, као место где се крије такозвана “душа народа”, то јест фамозни национални идентитет. Зато она има предност у школама. Сличну улогу има и предмет Народна традиција, који уче ђаци наших основних школа, већ у трећем или четвртном разреду, не знам тачно. Није тешко претпоставити да је педагошки циљ наставе тако названог предмета да ђацима преноси знања о “нама” као јединственом и вечном националном колективу, о чијој специфичној природи треба да сведоче народне песме и предмети народне материјалне културе. А ми данас знамо да је такозвана народна култура, схваћена као израз националног духа, идеолошки конструкт, конструкт национализма. Озбиљна проучавања фолклора то су одавно доказала.

Ипак, у томе није пресудан избор текстова за лектуру, јер професор књижевности може сваки текст да искористи за развијање критичког мишљења. На пример, може “Змију младожењу” да искористи да би објаснио ђацима зашто је почетком XIX века фолклор постао важан за владајућу политичку елиту, како је он “измишљен” и “конструисан”, како је од њега направљена такозвана национална светиња. Пресудна је принуда, идолошки диктат да се књижевност предаје као патриотски предмет. Ретки су професори који одбијају да се том диктату одупру. Многи и не виде да ту има неки проблем, јер су и са-

ми производ просветног система у служби национализма. Други с разлогом беже од ризичног посла.

ТекстУра: Писали сте о повезаности криминалаца – ратних злочинаца са ликовима из епске поезије, пре свега са хајдуцима. Мени се чини да је за ту врсту анализе, можда најкориснијем, али и најпарадигматичнијем ликом Марка Краљевића. Он постоји у школском програму од почетка основне до краја средње школе и све време је интерпретиран као борац за правду, иако се понаша крајње свирепо према готово свим људима из свог окружења. Чини ли вам се да је овај читав талас насиља (пре свега мислим на деловања навијачких и десничарских група које углавном чине млади школовани у оваквом или сличном систему), негде подстакнут читавом том културом насиља коју репрезентује, између осталих, и Марко Краљевић?

Чоловић: Колико је мени познато, криминалци који су учествовали у последњим ратовима на српској страни, волели су да се представљају као хајдуци или косовски јунаци, па су неки од њих помињали Старину Новака као свога друга, док су се други нудили за улогу нових Обилића, као што је то радио фамозни Аркан. Али, нисам наишао ни на једног који се представљао као нови Марко Краљевић, нити на неку ратну причу, репортажу, новински чланак или песму о српским јунацима у последњим ратовима где се помиње Марко као прототип тих јунака. Ја то објашњавам ти-

ме што је Марков лик тешко редуковати на модел јунака, јер је индивидуализован до ситница, и при том пун амбивалентних црта, док се Обилић – о коме има мало песама - релативно лако своди на прототип јунака.

Али, независно од тога, важно је размислити о овоме што ви питате, о Марку и другим насилницима у класичном корпусу народних песама, са којима се млади људи сусрећу у школи. Заиста, они су могли да виде да криминално насиље и борба за “нашу ствар” код Марка иду заједно и да то никоме не смета, те да закључе да је друштво лицемерно кад им “готиви” Марка, а онда не дозвољава да и сами раде као он. Наравно, кад о томе данас говоримо морамо да знамо да претпоставка да данашњи хулигани “лајкују” и имитирају Марка Краљевића може да буде прилично наивна, јер је много вероватније да њихови узорци нису ни у каквој лектури него на улици, у “легендама из краја”. Дакле, говоримо хипотетички, одговарамо на питање какав би утисак Марко Краљевић могао да остави на ове типове кад би они уопште марили за њега.

Својевремено сам полемисао са једним немачким колегом, који је тврдио да је опасно кад се митови који говоре о насиљу претварају у реалност, и да се то догађа зато што су текстови који садрже те митове остали као цењене тековине културе, без труда да се њихова оштрица отупи. Ја сам се с њим сложио да зло почиње кад се насиље из митова пресели у стварни живот, али не и са тезом да би било добро да се митови некако

уцине безбедним, политички коректним. Ту тезу сам критиковао зато што су, по мом мишљењу, митови најопаснији кад су “приређени”, кад је њихова оригинална сировост и насилност замењена култом тобоже племенитог националног јунаштва. Све што нам треба је јасна граница између сна и јаве, између слободног и често застрашујућег, суровог света маште и света у коме живимо и у коме нам таква слобода и таква суровост нису допуштени, ако хоћемо да будемо људи.

ТекстУра: У претходном питању је било речи о насиљу као обрасцу понашања. Са друге стране, поимање традиције често може бити, како сте Ви приметили у тексту “Драгуљи народног ума” сасвим лицемерно – српски народ, према једном зборнику народних умотворина о коме ту пишете, не познаје непристојне речи, али познаје читаву серију изрека које упућују на то да жене треба што чешће тући. Да ли то значи да је представа која се у школи и у уопште јавном простору шири о традицији лажна или је то баш права слика традиције, у свој својој лицемерности и двострукости аршина?

Чоловић: Овде треба правити разлику између “измишљене традиције”, традиције као вредног наслеђа које се свесно негује и свесно преноси, путем школе и на други организован начин, и традиције као континуираног присуства извесних елемената у култури, међу њима и оних који сведоче о стварима које нису за похвалу ни за школу. На пример, и код нас

постоји и традиција антисемитизма и традиција угњетавања жена и традиција мучења ратних заробљеника и традиција убијања тобожњих вештица... Данас, кад се говори о политици сећања, све чешће се чује захтев да се и традиција у овом другом смислу сачува од заборављања, да се она архивира и музеализује. То је део стратегија онога што се зове суочавање са прошлошћу.

ТекстУра: Чини вам ли се да је у стварању овакве климе у јавности кривља изворна, народна књижевност или рецимо, аутори из 20. века који су матрице из епске поезије масовно злорабили за своја идеолошки импрегнирана дела која се такође налазе у школском програму? За илустрацију би рецимо савршено послужила читанка за VII разред основне школе, где у поглављима *Свето слово о мудрости и љубави*, *У корену старом струји снажна храна* и *То насеље у мојој крви* паралелно са народним причама и песмама о светом Сави, Косовском боју и слично имамо и текстове аутора као што су Матија Бећковић, Слободан Ракић, Љубомир Симовић, Иво Андрић, Милан Ракић и сл.

Чоловић: Ови наслови из читанке сугеришу закључак да све што следи треба читати у кључу светости, корења и крви, односно да су у тим речима педагошке поенте предложене лектире. А то значи да је задатак наставника који о тој лектури треба да разговара са ђацима да те поенте истакне без обзира на то колико сами текстови то дозвољавају. Наравно,

ако смем да судим по неким именима њихових писаца, претпостављам да ту неће бити великог проблема. Већи проблем наставник може имати кад треба да истакне важност светог слова, корења које нас храни и крви која нас повезује у народним песмама, ако су то песме из Вукових збирки. Мада је Вук, као што је познато, те песме доста слободно приређивао за штампу, редиговао, улепшавао, па вероватно и дописивао, ипак је остало доста тога што се не уклапа у идиличну слику о народу и његовом племенитом и јуначком духу. Због тога су неки приређивачи антологија народних песама за школску употребу морали додатно да интервенишу, избацујући стихове који остављају ружну слику о народу или појединим ликовима народне песме. У мојој књизи “Политика симбола” наћи ћете пример једног антологичара који је из песме “Мајка Југовића” избацио стихове “Надула се Југовића мајка, надула се па се и распа-ла”, јер је оценио да то није за школску лектуру.

ТекстУра: Како уопште говорити критички о народној књижевности када је у читанци потврду тих вредности које промовише та књижевност дала академска и национална елита?

Чоловић: Да, може се критички говорити о народној књижевности. То су радили многи, од Илариона Руварца и Љубомира Ковачевића до Светозара Матића и Миодрага Поповића. Али такав говор не отвара врата Академији и сличним храмовима националне културе, него човека излаже

ризик да га прогласе отпадником и, у најбољем случају, ригидном цепаком. Рекао сам већ, то је и ризик с којим се суочава професор књижевности који у настави негује критички приступ текстовима.

ТекстУра: До сада смо говорили о углавном негативним странама изучавања народне књижевности у школи. Занима ме која би по Вама била добра страна народног стваралаштва – на којим делима би требало insistирати, ако мислите да таква постоје?

Чоловић: Као што сам већ рекао, важнији од избора текстова је постављање педагошких циљева наставе књижевности. Међутим, ако би циљ био развијање капацитета самосталног просуђивања и приближавање хуманистичких универзалних вредности, онда би се у лектури могли наћи и примери народне књижевности других балканских и европских народа. То би омогућило поређење, увиђање сличности, прихватање чињенице да фолклор није нешто национално, ексклузивно наше, него да он сведочи о сличностима, о заједништву. Понављам, тешко да би то могло да се усклади са циљевима наставе чији је главни циљ да утвљује свест о припадности нацији и да учвршћује култ такозваних националних светиња.

ТекстУра: И на крају једно питање за крај. Које бисте ви књиге уврстили у школску лектуру?

Чоловић: Добро, и то ћу рећи хипотетички, знајући да то сад не може да прође. Ево, поред есеја и књига четворице писаца које сам малочас поменуо, било би итекако важно да наши ђаци знају шта пише у књизи америчког научника Алберта Б. Лорда “Певач прича”, која доводи у питање стереотипе о народном епу и гусларица. Ту су изнети резултати истраживања остатака епског певања у Србији, Црној Гори, Босни које су Лорд и његов професор Милман Пери обавили током тридесетих година XX века. Било би за њих интересантно да знају да су гусле инструмент који је био распрострањен у већини балканских земаља и да постоје, на пример, и албанске верзије песме о косовском боју, о чему говори књига Ане Ди Лелио “Косовска битка у албанском епу”. Уопште, мислим да би критичко преиспитивање националистичких идеја о култури требало да буде један од циљева наставе књижевности и других сродних предмета... једног дана.